

Interacțiunea Stat-Biserică în România postcomunistă: provocări metodologice pentru știința politică¹

Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religie și politică în România postcomunistă*
Curtea Veche, București, 2010, 428 p.

Lucrarea urmează ediției în limba engleză, apărută în 2007, la Oxford University Press. Așa cum previn autorii în prefața la ediția în limba română, „volumul de față a fost de la început destinat unei audiențe engleze, nu doar pentru că a fost scris direct în acea limbă, ci și pentru că, atât din punctul de vedere al întrebărilor ridicate, cât și al metodologiei folosite, el s-a adresat mediului academic occidental” (p. 7). Dat fiind că ceea ce interesează cititorul de limbă engleză poate plictisi prin redundanță audiența românească, volumul pe care îl recenzăm nu reprezintă o simplă traducere, ci o rescriere care păstrează „textul inițial, fără a include amănunte care ar îngreuna lectura textului românesc. Încă și mai importantă este selecția problemelor ridicate” (p. 8).

Nucleul acestui volum îl reprezintă, potrivit titlului, relația dintre religie și politică în România de după 1989, iar potrivit prefeței la ediția românească, interesul cade pe relația Biserică-Stat. Prin aceasta autorii înțeleg „totalitatea interacțiunilor Biserică-stat din cadrul unei anumite țări, poziție care implicit privilegiază statul în dauna Bisericilor individuale” (p. 8). Dacă interesul „democrațiilor

consolidate” (occidentale) merge în acest sens, cazul românesc apare autorilor drept atipic deoarece preocuparea pentru relația dintre Stat și Biserică se observă mai curând în sânul Bisericilor: „Însă în România modele de relații Biserică-Stat au fost complet ignorate, interacțiunea dintre politică și religie fiind abordată de pe poziții mult mai partizane, în special de către exponenți ai Bisericilor și aproape deloc din perspectiva statului” (p. 8).

Meritul evident al cărții este dublu. În primul rând, panoramează complexitatea (uneori haotică) a interacțiunilor dintre Biserică și Stat: „Volumul de față examinează interacțiunea dintre religie și politică în România, scoțând în evidență atât influența factorilor religioși și a simbolurilor religioase asupra procesului politic, cât și impactul politicii asupra vieții celor mai importante culte din această țară” (p. 29). În al doilea rând, observarea interacțiunii se face în mod critic, pornind de la patru modele consacrate în știința politică occidentală: „Analiza noastră datorează mult studiului comparativ al lui Stephen Monsma și Christopher Soper, *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies*, care a propus scheme de relații Biserică-Stat la nivelul țărilor, în loc să examineze poziția unui anumit guvern față de fiecare cult prezent în acele țări. Ei au reușit să facă acest lucru cercetând relațiile Biserică-stat existente în democrațiile consacrate, în

¹ Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

principal din punctul de vedere al statului, cu presupunerea implicită că, în timp ce guvernul ar putea asuma poziții diferite față de diferite culte, toate aceste poziții converg într-un model coerent de relații Biserică-stat” (p. 41). Inspirația dintr-un studiu comparativ nu înseamnă însă reproducerea acestuia la cazul românesc deoarece autorii recunosc faptul că „[...] taxonomia relațiilor dintre stat și culte propusă de Monsma și Soper nu este întrutotul aplicabilă României, o fostă țară comunistă așezată în vecinătatea regiunii conflictuale a Balcanilor, a cărei experiență istorică cu democrația a fost limitată în timp. De aceea, am fost obligați să construim noi categorii care reflectă mai adecvat experiența acestei țări, cu toate plusurile și minusurile ei” (p. 44). Mai concret, modelele aplicabile doar parțial la ipostaza românească a interacțiunii Stat-Biserică sunt în număr de trei: modelul separării stricte (SUA) unde neutralitatea statului pleacă de la premisa că religia privește doar omul-privat și nu omul-public (social); acestui model american i se opune modelul Bisericii de stat (Anglia, țările scandinave și Grecia) unde statul sprijină material Biserica, iar Biserica se achită legitimând (sprijin simbolic) statul. Între cele două modele se află tipologia pluralistă sau, mai precis, structural-pluralistă, așa cum se întâlnește în Olanda și Australia. Potrivit acestui model, societatea este formată din sfere autonome, complementare și competitive de unde necesitatea interacțiunii punctuale a Statului și a Bisericii.

Din orizontul acestor tipologii consacrate în lumea occidentală, autorii privesc cazul românesc cu înaintea de instaurarea comunismului, în timpul comunismului și, cu accent deosebit, pe perioada de după 1989. Ceea ce caracterizează interacțiunea dintre Stat și Biserică în postcomunism este încercarea de a o normaliza urmând un model sau altul din cele trei consacrate. Actorii acestei încercări sunt elitele (intelectuală și politică), Biserica Ortodoxă Română (în virtutea numărului de credincioși și a trecutului istoric) și celelalte culte recunoscute (Biserica Greco-Catolică, Biserica

Romano-Catolică, etc). Fideli principiului metodologic afirmat mai sus, autorii accentuează soluția elitei politice la problema relației dintre Stat și Biserică care poate fi numit drept „model cvasipluralist controlat”. Cu alte cuvinte, în România postcomunistă, elita politică a propus acest model ca soluție la încercările BOR de a impune un model preponderent scandinav și la încercările elitei intelectuale de a separa cu strictețe cele două instituții. Iată cum definesc și descriu autorii acestei cărți modelul neaoș al relației dintre Stat și Biserică: „Procesul de negociere între astfel de obiective multiple a transformat propunerile venite din cercurile politice în variante ale modelului cvasipluralist controlat, prin care statul centralizat menținea controlul asupra vieții religioase prin înregistrare și alocare de fonduri, în timp ce relaxa restricțiile comuniste asupra activității religioase și susținea un parteneriat privilegiate cu Biserica Ortodoxă [Română]. Partidele și politicienii au stabilit relații strânse cu diverse grupuri religioase, dar statul român a refuzat să ridice formal vreun cult deasupra celorlalte. Din punctul de vedere al autorităților, grupurile religioase aparțin formal zonelor de neinterferență a statului, precum familia, educația și artele” (p. 69). Pentru a ilustra modelul cvasipluralist controlat prin care autorii lasă de înțeles că îmbogățesc metodologia interacțiunii dintre Stat și Biserică (ceea ce, având în vedere vizibilitatea asigurată Oxford University Press, constituie meritul indiscutabil al acestei cărți), universitarii de origine română analizează patru „domenii de interes public”: naționalismul, confruntarea cu trecutul comunist, relațiile interconfesionale (în special ortodoxe – greco-catolice), alegerile parlamentare și prezidențiale, educația religioasă, politica și sexualitatea și, în sfârșit, europenizarea. La nivelul surselor invocate pentru a argumenta ipoteza cvasipluralismului controlat, autorii cărții recur la o bibliografie formată din cărți de specialitate care, aproape exclusiv, au apărut la edituri prestigioase din străinătate (aproape deloc nu se citează autori români, cu toate că

Lavinia Stan și Lucian Turcescu recunosc faptul că, la nivelul anului 2010, „necesitatea independenței [autorului față de subiect] este ignorată în România, unde în materie de religie și politică doar Cristian Vasile, Petre Guran, Mirel Bănică și Mihail Neamțu și-au păstrat-o; p. 9” și la o chiar mai bogată resursă publicistică (cotidiene centrale și alte publicații periodice). Asupra acestui aspect, unii recenzenti ai cărții (ediția englezească) s-au pronunțat deja, criticând-o cu fermitate: „A urmări temele tratate de mass-media și a le conferi validitate academică prin suprapunerea lor cu temele tratate într-o monografie cu pretenții științifice constituie o eroare fundamentală [...] capitolele cărții corespund celor mai mediatizate teme care subsumează relația dintre religie și politică în România”². Periodicele ca sursă primară în argumentarea modelului românesc de interacțiune Stat-Biserică apreciez că nu constituie o problemă în măsura în care sunt importante momentul, locul și mediul de exprimare a celor două instituții relativ la probleme de interes comun (alegeri, naționalism, educație religioasă în școli publice, etc). Problema majoră apare însă atunci când categoria surselor primare este redusă la un singur tip de sursă (de pildă, cotidienele naționale sau studiile locale), precum este citarea intensă a unor autori care s-au remarcat mai curând prin militantism (așa cum este Emil Moise) decât prin rigoare și mai ales privire obiectivă. Mai mult, invocarea anumitor fapte descrise în cotidiene fără circumstanțierea acestora locală și istorică, poate ridica anumite suspiciuni de natură metodologică.

Din punctul de vedere al acestei prezentări, punctele slabe ale cărții trebuie căutate altundeva. Mai concret, autorii cărții fac uneori dovada unui recurs nesigur la concepte. Acesta este cazul perechilor Stat-Biserică, respectiv politică-religie. A fost deja arătat că deși cartea se numește „religie și politică”, aceasta

este prezentată (cel puțin în prefața la ediția românească) drept analiză a relațiilor Stat-Biserică. Un exemplu și mai precis de confuzie conceptuală este acesta: „Însă este evident că nu toate aspectele *religie-stat* (subl. m.-N.D.) considerate a fi importante în România au putut fi incluse aici” (p. 8). Distincțiile Stat-Biserică și politică-religie sunt recunoscute tacit într-unul din fragmentele citate mai sus: „Partidele și politicienii au stabilit relații strânse cu diverse grupuri religioase, dar statul român a refuzat să ridice formal vreun cult deasupra celorlalte”. Cu alte cuvinte, distincția poate fi și una de opțiune, nu doar de natură intrinsecă: dacă statul alege neutralitatea, politicul (elite, partide politice) privilegiază un cult în detrimentul altor culte. Claritatea conceptuală este imperativă din punct de vedere metodologic atât ca principiu, cât mai ales în relație cu obiectivul propus. Astfel, autorii doresc evaluarea modelelor de relaționare Stat-Biserică din perspectiva democratizării al cărui criteriu este cel al „dublei toleranțe” (provenit de la Alfred Stepan): „Pentru a defini atât libertatea de care guvernele alese de electorat trebuie să se bucure în raport cu cultele, cât și libertatea de care cultele trebuie să se bucure în raport cu statul, Stepan sugerează ca instituțiile democratice să fie libere să genereze politici publice în mod independent, în limita și în cadrul legislației în vigoare” (p. 46). Prin urmare, criteriul este cel instituțional (de la care se disting statul și Biserica) și nu cel personal/social (de la care avem politica și religia)³. Fără a pretinde că nu se poate avea politică fără stat, respectiv religie fără Biserică, totuși instituția, cel puțin istoric vorbind, inspiră, organizează și menține religia și politica.

În sfârșit, o altă problemă de fond privește legitimitatea extinderii simfoniei, ca model tradițional (a se citi bizantin)

³ Pentru dezvoltarea distincției dintre Stat și Biserică, pe de o parte, și religie – politică, pe de altă parte (inclusiv distincția religie – credință) a se vedea René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX și XX*, traducere de Giuliano Sfichi (Iași: Polirom, 2003), 7-25.

² Radu Carp, *Religia în tranziție. Ipostaze ale României creștine*. (Cluj-Napoca: Eikon, 2009), 173.

al interacțiunii dintre Stat și Biserică la perioada comunistă. Deși autorii nu se ocupă explicit despre perioada comunistă (ceea ce justifică tratarea schematică a acestei perioade în economia cărții), totuși ar fi un gest de maximă prudență ca simfonia să nu fie utilizată drept model de înțelegere a relațiilor Stat-Biserică între 1917/1945 și 1989: „*Simfonia* nu a însemnat niciodată un parteneriat între egali, însă este de menționat că regimul comunist a înclinat balanța și mai mult în favoarea sa, lăsând și mai puțin spațiu de mișcare Bisericii Ortodoxe. [...] În toate țările est-europene, vechiul concept de *simfonia* a mascat susținerea tacită a campaniilor antireligioase conduse de către stat.” (pp. 34-35). Lăsând la o parte faptul că dintr-o perspectivă teologică (istorie bisericească) simfonia comportă o altă perspectivă⁴, de ce simfonia nu poate fi extinsă, fără riscul de a greși, cel puțin la perioada comunistă nu poate fi înțeles decât din perspectiva unei alte distincții fundamentale: aceea dintre ideologie și creștinism. Dacă viziunea despre stat a Bisericii este înrădăcinată cu precădere în corpusul nou-testamentar (fără însă a fi neglijat și corpusul vechi-testamentar, mai ales atunci când statul a intervenit abuziv în perimetrul Bisericii, așa cum s-a întâmplat în timpul Mișcării de la Oxford), viziunea despre Biserică a statului nu se naște decât cu apariția modernității în varianta sa iluministă care a consacrat ideologia, situație în care comunismul reprezintă apogeul ideologiei și, în același timp, o variantă de modernitate⁵. Prin urmare, așa cum interacțiunea dintre Biserică și Stat după comunism necesită o categorie aparte, la fel de bine interacțiunea dintre Biserică și un Stat cu vocație totalizantă, având la dispoziție mijloace re-

presive, necesită o categorie specifică. Acest lucru nu înseamnă că interacțiunea Bisericii cu Statul în comunism nu poate fi privită din perspectiva simfoniei bizantine; dimpotrivă, însă riscul căderii în eroare nu poate fi neglijat.

În concluzie, lucrarea universitarilor Lavinia Stan și Lucian Turcescu poate fi privită drept reflecție sistematică asupra acțiunilor și instrumentelor cu care cultele religioase (și în mod deosebit Biserica Ortodoxă Română) a încercat să recupereze un trecut nu doar pierdut, dar și modificat substanțial de vocația totalizantă a statului aflat sub controlul exclusiv al Partidului Comunist (în variantele administrativ-represivă). De aici probabil rezultă și impresia că această recuperare a timpului pierdut și împiedicat (care se face mai mult la nivel empiric decât intelectual) ia forma unei revanșe istorice a Bisericii în fața statului.

Nicolae Drăgușin

[„Dimitrie Cantemir“ Christian University]

4 A se vedea Jean Meyendorff, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, traducere de Cătălin Lazurca (București: Anastasia, 1996), 240. Steven Runciman, *Teocrația bizantină*, traducere de Vasile Adrian Caraba (București: Nemira, 2012).

5 A se vedea argumentația lui Radu Preda, *Comunismul. O modernitate eşuată* (Cluj-Napoca: Eikon, 2009), 368.